

M. Heidegger'de Köklere Bağlılık (Ortsverbundenheit) Kavramının Tahlili

Arslan Topakkaya¹

Özet

Makalede genelde 20. yüzyıl felsefesinin özelde ise Çağdaş Alman felsefesinin en önemli düşünürü olan M.Heidegger'in "Köklere Bağlılık" kavramı analiz edilmeye çalışılacaktır. Bu kavram doğal olarak sadece felsefi bir içeriğe sahip olmayıp; aynı zamanda mekânsal, yaşamsal, sosyolojik ve psikolojik bir muhtevaya da sahiptir. Köklere bağlı olmak her şeyden önce belirli bir yerde mukim olmayı gerektirir. Mukim olmak ise dünyanın belirli bir coğrafyasında "oturmak" ya da "iskân etmek" demektir. "İskân etmek" Arapça anlamıyla bir yerde "sükün bulmak", "sükûna ermek" uzak anlamıyla ise "rahat ve huzura" ermek demektir. Kısaca Köke bağlı olmak ve bağlı kalmak, oturmak, kök salmak, yerini sağlamlaştırmak ve böylece sükûna ermek demek iken bütün bunların tersi ise yersiz yurtsuz olmak, kökünden kesilmek, köksüzleşmek demektir. Köksüzleşmenin doğal bir sonucu ise zorunlu olarak "yer değiştirmek" yani göç etmek demektir. Köklere bağlı olmak ya da bağlı kalmak ile göç etmek bu bağlamda sürekli olarak birbirlerini dışlayan iki kavramdır. Bir ağacın meyve vermesinin temel şartı ağacın kökle yani görünmeyen toprak altıyla ilişkisini devam ettirmesidir. Kökünden çıkan bir ağaç maalesef varlığını devam ettiremez. Bu ilişkiyi insan uyguladığımızda tam bir ölümden bahsedemsek bile bir "solma", "sararma", "çürüme" veya "yerini beğenmemeden" bahsetmek pekala mümkündür. Başarılı ve mutlu bir insanın mutlaka yerine getirmesi gereken ilk şart onun köküne bağlı olmasıdır. Burada köke bağlılık sadece mekânsal bir özellik olarak anlaşılmalıdır. Köke bağlı olmak aynı zamanda bir kültüre, bir değerler sistemine, bir dile ve bir geleneğe bağlı olmak demektir. Tam da bu noktada köküyle ilişkisi kesilip vatanından ya da yurdundan uzaklaşıp yurtsuz kalan göçmenlerin yaşadıkları halet-i ruhiye söz konusu olmaktadır. Göç eden bir insan kendisini kendisi yapan bütün unsurları sarsılmış olan, bu

¹ Prof. Dr.Arslan Topakkaya; Erciyes Üniv.Felsefe Bölümü, arslan_topakkaya@hotmail.com

değerler sistemini kök salmak istediği yeni bir vatan ya da yurttan nasıl filizlendireceğini veya bunu başarıp başaramayacağını tam olarak bilmeyen insandır. Bu bağlamda “göç etmek” basit bir biçimde mekânsal anlamda bir yerden başka bir yere intikal etmekten daha ziyade “köklerden koparılmış” birisinin yeni bir “kök” arama girişimidir ki bu belki de dünyada insanın başarabileceği en zor bir iş olarak karşımıza çıkmaktadır”. Bu bildiri de “göç” olgusu Heidegger’in “Köklere Bağlılık” kavramından hareketle felsefi, psikolojik ve toplumsal anlamda irdelenmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Heidegger, Köklere Bağlılık, Göç, Mekân, Kültür, Değer, İskân, İnsan.

The Analysis of the Term Ortsverbundenheit (Dependency on the Location Relationships) in Heidegger

Abstract

This paper attempts to analyze the concept of dependency on location relationships by M. Heidegger, who is the most influential thinker of 20th century philosophy in general, and contemporary German philosophy specifically. This concept naturally not only has a philosophical content but also a spatial, vital, sociological and psychological content. Being tied to places first of all requires being a resident in a certain place. And being a resident is to “dwell” or to “live” in a particular geography of the world. To dwell in means to find rest in a place and to have rest in an another meaning is to have peace and comfort. In short, to be tied to roots and hold onto them refers to sitting, taking root, to secure one’s position and in another saying to find peace; meanwhile the opposite of all these refers to having no fixed place, to be rootless, to be cut off from roots and to be baseless. The natural outcome of becoming rootless is to ‘change place’, that is to say to migrate. Holding onto roots and migrating are two terms that excludes one another constantly. Sustaining the relationship with the roots and the relationship with the underground is the primary condition for a tree to produce fruit. A tree that loses its connection with the roots cannot maintain its existence. When applying this relationship to human, it is possible to talk about a “withering away”, “decaying” or “not adopting to present place”; even if we cannot talk about an absolute death in the sense we know. The sine qua non for a person to be successful and happy is to be attached to his roots. Here, the attachment to roots should not be understood as a spatial relationship. Being tied to roots also means being bound to a culture, a system of values, a language and a tradition. At this point, the psychology of the immigrants whose relationship with their motherland and people are cut off is the matter of discussion. A person who immigrates is a man whose values that make him who he is are shattered and who does not know exactly how to nourish these values in the new land or country he wants to take roots. In this context, to migrate is a rootless person’s search for roots, which is the hardest task a person could fulfill in life, rather than simply the spatial sense to travel from one place to another. This paper attempts to scrutinize the idea of migration in philosophical, psychological and sociological aspect with Heidegger’s notion of ‘Dependency on Roots’.

Key Words: Heidegger, Dependency on Roots, Migration, Space, Culture, Value, Dwelling, Human.

M.Heidegger fenomenolojik ontolojinin kurucusu sayılan bir filozof olup, Felsefe Tarihinde “Varlık nedir?” sorusunu eski metafizik anlamda değil, ontolojik anlamda sorup, bu soruyu bütün bir felsefesinin temeli yapan bir düşünürdür. Heidegger felsefenin temel sorunu olarak gördüğü varlık felsefesine yönelir; ama Varlık varoluşta aranmalıdır, bir takım spekülâtif kavramlarda değil. Varlığın araştırılması gereken yer varoluştur. Varoluş özden önce gelir, özü bizzat insan varoluşu sayesinde gerçekleştirir. Varoluştan öz çıkarılmalıdır. İnsanın özü varoluşunda saklıdır. Öyleyse varoluştan yola çıkarak Varlık sorunu yeniden düzenlenmelidir. Buna göre bu felsefe eski, öz (essentia) felsefesine karşıt olarak bir varoluş (existentia) felsefesidir.

Makalemizde Heidegger felsefesinin genel bir serimini yapmaktan ziyade bizi ilgilendiren kavram olan “Köklere Bağlılık” kavramını ele almak ve bu kavramın göç kavramıyla olan ilişkisini irdelemek istiyoruz.

Başta hemen şunu belirtelim ki Heidegger’de “Köklere Bağlılık” kavramı genel anlamda “Heimatlosigkeit” kavramıyla ilişkisi bağlamında ele alınır. Bu kavram felsefe tarihinde bazı filozoflar için olumlu bir anlama sahiptir (mesala F.Nietzsche, Hannah Arent Deleuze vs.) ve bu filozoflar yurtsuzluğu olumsuz bir durum olarak değil, insanın özgürlüğü bağlamında olumlu ve istenilen bir durum olarak değerlendirirler.²

Heidegger felsefesi söz konusu olduğunda “Yersiz Yurtsuzluk ya da Vatansızlık” genel anlamda “Köklere Bağlılık” kavramının karşıtı olarak kullanıldığından ilk olarak bu kavramın tahlili konunun anlaşılması bağlamında önem arz etmektedir. Yersiz Yurtsuzluk Heidegger felsefesinin temel kavramlarından olup, o kendisine sürekli olarak “biz [yeryüzünde] herhangi bir yerde kendimizi evimizde hissediyor muyuz?” diye sorar. Heidegger’in burada kullandığı “biz” kavramı doğal olarak sadece filozofları ya da bir grup insanı ilgilendirmemektedir. O, biz kavramıyla doğasının bir gereği olarak “Yurtsuz” olan çağdaş insanı kasteder.³

Heidegger modern insanın temel belirlenimlerinden biri olarak “Yurtsuz” kav-

² F.Nietzsche; Jugendschriften. Dichtungen Dichtungen, Aufsätze, Vorträge, Aufzeichnungen und philologische Arbeiten, 1858-1868. München 1923, s.10

³ R.Marten; Heideggers Heimat: Eine Philosophische Herausforderung.In: U. Guzzoni (Hrsg.), Nachdenken über Heidegger: Eine Bestandsaufnahme. Hildesheim 1980, s.136–159.

ramını kullanır. Heidegger'in biyografisine baktığımızda kendi yaşamı genel olarak kırsal ya da daha güzel bir tabirler köyde geçmiş olduğundan bu anlamda bir memleket tasavvuruna sahip olup; (...) özellikle tarihsel varoluş tarzı bağlamında bir “Yersiz, Yurtsuzlukla” belirlenmiştir.⁴ Heidegger felsefesi “dil” ile “evi” birlikte değerlendirir ve buna göre dil düşüncenin evidir. Hem ülke hem de dil bireyin seçimine bağlı bir şey değildir. İnsan herhangi bir seçim yapmadan bu ikisinin içinde doğar. Bu açıdan bakıldığında bir dile sahip (buradaki dil anadildir) olmayan bir insanın yurdu da yoktur.⁵

Heidegger “mukim olma ve iskân etme” olgusunun insan özgürlüğü ile diğer bir ifadeyle insan varoluşunun idraki ile yakından ilgili olduğu inancındadır. Bu bağlamda insan varlığı (Das Sein des Menschen) “inşa etmek (bauen) ve iskân etmekle (wohnen) çok yakından ilgilidir. İnsanları özleri gereği yersiz yurtsuz düşünmek, onları *arta kalan* veya *hala kalan* bir iz ya da çizgi olarak düşünmekten başka bir anlama gelmemektir. Heidegger'e göre modern insan yersiz yurtsuz bir insandır, kendine yer ve yurt aramaktadır.”Heidegger'in anladığı gibi [insan] sürekli olarak iskân etmenin özünü; yani kendi yurdunu aramaktadır. Novalis ‘nereye gidiyoruz’ diye sorar: sürekli olarak eve gidiyoruz. İnsan kendi hakiki vatanını bulduğunu, oraya ulaştığını ve orada mutlu olduğunu iddia ederse sadece kendini kandırılmış olur. İddia etmiş olduğu sözde yurdunu bulma durumu aslında onun gerçekten yersiz yurtsuz olduğunun ve en gerçek anlamda da yerini yurdunu bulamadığının kanıtıdır. İnsanın özü hiçbir zaman tatmin edilemeyen bir vatan ya da yurt hasretinden oluşmaktadır”⁶

Heidegger yersiz yurtsuzluk kavramının patolojik bir anlama da sahip olduğunu belirtir. Bu durum annesini kaybetmiş bir çocuğun durumuna benzemektedir. “Annemizi kaybetmemiz bizim için onu her yerde arama ve ona sahip olma arzumuzu ve buna dair özlemimizi kamçılıamaktadır”.⁷ Bu bağlamda aslında yeryüzünde yaşayan bütün insanlar doğuştan yersiz yurtsuzdurlar; çünkü annelerini hiçbir zaman bulamayacaklarıdır. Bütün denemeleri başarısız kalmaya mahkûmdur.

Heidegger için yersiz yurtsuzluk mutlak anlamda olumsuz bir durum değildir. O daha ziyade modern insanın kendini bir türlü “evinde hissedememesi” durumunu, bir iç sıkıntıyı, anlamsızlık, başarısızlık ve insanın nereye ait olduğunu bilememe

⁴ A.g.e., s.139.

⁵ H.Heidegger (Hrsg.); Martin Heidegger, Gesamtausgabe: 1.Abteilung, Veröffentlichte Schriften 1910–1976, Band 13, Aus der Erfahrung des Denkens. 2. Auflage. Stuttgart 2002, ss.156–157, s.156.

⁶ S.Neef; An Board der Bauhaus: Zur Heimatlosigkeit der Moderne, Bielefeld 2009, s.24 vd.

⁷ R. Marten, a.g.e., s.136.

durumu belirtmek için bu kavrama başvurur. Bu anlamda modern insanın bu kavramı görmezden gelerek yaşaması çok olası da değildir. Heidegger yersiz yurtsuzluğu aynı zamanda özgürlüğü beraberinde getiren bir durum olarak da anlar. Bu bağlamda onda yersiz yurtsuzluk bir dünya kaderi olarak “dünya vatandaşlığı ile” eşit görülmektedir.

Yersiz, yurtsuzluk (Heimatlosigkeit) kavramının Heidegger’de belli başlı anlamlarını verdikten sonra asıl makale konumuz olan “Köklere Bağlılık” kavramı hakkında şunları söylemek mümkündür: Heidegger’de bu kavram ilk olarak “inşa etmek” (bauen) ve “iskân etmek” (wohnen) kavramlarıyla yakından ilgilidir. Oturmak iki türlü tarif edilebilir; ilki günlük anlamda ve deruni olmayan anlam, yani bir yerde kafasını sokacak bir evi olma, bir adrese sahip olma vs. gibi. Bu anlam kelimenin ilk anlamı olmasına rağmen oldukça dar bir anlamdır. İkinci ve daha özsel anlamı ile oturmak ya da ikamet etmek, insan varlığını kendi bulunduğu yere bağlılık hissetmesi, kendisini oraya bağlaması (sich an Ort verbinden) ve son olarak da yer sevgisi olarak karşımıza çıkmaktadır (Topophilie). Bu durum vatan sevgisi ile karıştırılmamalıdır. Vatan sevgisinde az ya da çok ideoloji ya da abartı her zaman vardır; halbuki insanın kendi bulunduğu yere bağlılığı daha duygusal, daha içten ve daha özseldir. Buna basit bir örnek verecek olursak vatan sevgisi bütün bir vatanla ilgiliyken, kendi doğduğunuz ve yaşadığınız yere olan sevginiz birincisine göre doğal olarak daha fazladır. Heidegger iskân etmenin temel ölçüsünü de bize dilin verdiğiniz söyler.⁸

Heidegger mekân kavramını hiçbir zaman üç boyutlu fiziksel bir kavram olarak anlamaz.⁹ Onun için mekân varoluşsal bir boyutu olan genel anlamda insani tecrübenin temel kaynağı olarak ortaya çıkan “mesafe” (Distanz) kavramıyla birlikte düşünür.¹⁰ Bu mesafe sadece Ben ile diğer varlıkların tek bir varlık olmasına engel olmakla kalmamakta; aynı zamanda bireye bu mesafeyi aşma ve dünya ile irtibat kurma imkânı da vermektedir. Bu durum aynı zamanda öznellik ve nesnellik olgusunun açığa çıkmasına sebep olmakta, yabancılaşma ve bunu aşma arasındaki diyalektik yapıyı da kurmaktadır. Bu diyalektik ilişki de zaten bireyin kendisini oluşturmaktadır. İnsanın kendisini bu anlamda mekânsal bir ilişki içine sokması aynı zamanda onun zamansal bir ilişki içine de girmesi demektir. Zaman ve mekân-

⁸ M.Heidegger; Vorträge und Aufsätze, Pfullingen 1954, s.146.

⁹ M.Heidegger; Sein und Zeit, 18.Auflage, Tübingen 2001, s.104 vd.

¹⁰ E.W.Soja: Postmodern Geographies. The Reassertion of Space in *Critical Social Theory*. London 1989, s.132.

la bu bağlamdaki ilişki her türlü fiziksel ilişkinin ötesinde olan bir ilişkidir.¹¹

Heidegger modern sürecin köklere bağlılık (Ortsverbundenheit) kavramını aşındırdığı inancındadır. Artık vatan ya da yurt kavramının eski toplumsal anlam ve değeri kaybolmuştur. Bir yere bağlı olmak ya da yurda bağlılık artık bireysel aidiyetin eski bir paradigması olmak durumundadır. Yurt ya da vatan değişmeyen, sürekli sabit kalan bir kavram olup; sadece sosyal bağlar sayesinde varlığını devam ettirebilmektedir. Yersiz yurtsuzluk Heidegger'e göre artık bir dünya kaderi (*Weltschicksal*) haline gelmiştir.¹²

Yersiz yurtsuzluk postmodern felsefede mesela Deleuze'de olumsuz bir durum olarak algılanmaz. Aksine yersiz yurtsuzluğu Deleuze ideal bir durum olarak görür. Buna örnek olarak da göçebelere verir. Göçebeler herhangi bir yurt ya da vatana sahip olmamalarına rağmen yerleşik hayattakilerle karşılaştırıldığında daha mutludurlar. Gerçekten de durum paradoksal bir biçimde genel olarak öyle gözükmektedir. Aynı ilişki mesela aynı türün evcil haliyle yabancı hali arasında da söz konusudur. Buradan çıkan doğal sonuç şudur: Her ne kadar barınma ve yer yurt sahibi olma insanın temel fizyolojik ve sosyolojik ihtiyacı olmasına rağmen "mutluluk" için yeter şart değildir. Belki de insanı "belirli bir yere" hapsolmaktan kurtardığından aslında istenilen bir şey olarak görülmektedir. "Göçebelerin köksüzlüğü ve yurtsuzluğu -globalleşme sürecinde- açık bir dünyada özgürlüğün ideal anlamda gerçekleşmesinin sebebi olarak karşımıza çıkmaktadır".¹³ Heidegger anlamında kalmak anlamında oturmak postmodern süreçte ne istenilen bir şeydir ne de mümkündür. Bu süreç bütün insanlar turist olarak görür.

Bütün bu süreçlere rağmen yerel ve özsel olanın global dünyanın temel dinamiği olan radikal universalizme karşı değerini koruduğunu söylemek gerekir. Bu bağlamda Hüppauf Heidegger'den hareketle yer ve yurdu genel universalizm düşüncelerine karşı gelebilecek ve bu anlamda yabancılaşmayı da engelleyecek bir basamak olarak görür.¹⁴

Yersiz yurtsuzluk retoriğinin özellikle 20 yüzyılda insanlığı felsefi anlamda bir dekadansa sürüklediği aşikârdır. Bu süreç, insanın görünmez ve fark edilmez

¹¹ A.g.e., s.133.

¹² B.Hüppauf; Heimat – die Wiederkehr eines verpönten Wortes. Ein Populärmythos im Zeitalter der Globalisierung“. In: *Heimat. Konturen und Konjunktoren eines umstrittenen Konzepts*. Hrsg. von Gunther Gebhard Oliver Geisler und Steffen Schröter. Bielefeld 2007, ss.109–144, s.124.

¹³ A.g.e., s.134.

¹⁴ A.g.e., s.132.

bir biçimde kendisine yabancılaşmasına ve doğal olarak köklerden uzaklaşmasına sebep olmuştur. Heidegger'in köklere bağlılık kavramı tam da bu tehlikeye karşı geliştirilen bir kavram olup, köklere dönmeyi, yer ve yurduna sahip çıkmayı önerir. Zira kök olmadan dal ve budak olmaz.

Yer ya da yurt Heidegger için sadece insanın üzerinde yaşadığı toprak parçası değildir. İskân etmek Heidegger'de insanın kendini konumlandığı ve sükûna erdiği *kalmak* olarak oturmak; ya da diğer tabirle ikamet etmektir. İkamet etmek onun için ölümlü ve sonlu olanın yeryüzünde varoluş şeklidir.¹⁵ Bu varoluş şekli de coğrafi, toplumsal ve insani anlamda kendini farklı şekilde gösterir. Bu manada yer ya da yurt kendini zaman içinde gerçekleştirir. İkamet etmenin özü olan kendini bir yere yerleştirmek (sich aufhalten) ya da bir yere yerleşik olarak kalmak bir süreklilik ifade etse de bir sonsuzluğu da ifade etmez. Ölümlünün dünya üzerinde varoluş şekli daha ziyade hareket üzerinedir. Bu anlamda ikamet etmek (wohnen) sadece istikrarlı bir kalmayı değil, aynı zamanda çembersel anlamda sürekli tekrar geri dönmeyi de ifade eder. Bir yere yerleşmiş olmak kavramı devam eden ya da kesintiye uğrayan bir hareketliliğe işaret eder. "İnsan *ev yolunda* olan biri olarak sürekli yolda olmayı kendi içinde barındıran yerel olana bağlıdır. Benzer bir biçimde yolda olmak yereli kendi içinden çıkartır. İnsan aslında bu ikisi arasında gidip gelen sarkaç gibidir. Bundan dolayı hem ev yolunda olan hem de ikisi arasında olan anlamlandırır. İnsan ne sadece duran ve gören bir varlıktır; ne de göçen ve göçebe olan bir varlıktır; o kendi ikametinden yol alan, yol alırken de ikamet eden bir varlıktır".¹⁶

Eğer insan özü gereği yukarıda olduğu gibi *oturan* ve *giden* olarak tanımlanırsa ve kendisiyle ilişkili olan mekân yer ve yurt olarak kabul edilirse böylece oturu- lan her mekân yurt olmak durumundadır. Bu bağlamda ikamet etmek bir yerde ya da bir evde oturmanın tek şekli olarak düşünülemez. Oturulan mekânlar değişken olan yer ve yurdun fiktiv ilişki ağını oluşturur.

Sonuç olarak şunları söyleyebiliriz: Bu kavram Heidegger'de doğal olarak sadece mekânsal bir içeriğe sahip değildir. Belki ilk akla getirdiği "mekân" kavramından çok daha fazla felsefi bir içeriğe sahip bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Köklere bağlı olmak her şeyden önce belirli bir yerde mukim olmayı gerektirir. Mukim olmak ise dünyanın belirli bir coğrafyasında "oturmak" ya da "iskân etmek" demektir. "İskân etmek" Arapça anlamıyla bir yerde "sukün bulmak", "sükûna

¹⁵ M.Heidegger; Bauen, Wohnen und Denken, in: Vortraege und Aufsätze, Gesamtausgabe, Frankfurt am Main 2000, ss.145-164, s.150.

¹⁶ K.Joisten; Philosophie der Heimat der philosophie, Berlin 2003, s.51.

ermek” uzak anlamıyla ise “rahat ve huzura” ermek demektir. İlginç bir biçimde Heidegger'in bir yerde “kalmak” olarak tarif ettiği “oturmak” kavramının kökünde rahat ve huzura erme (wohn- wohl haben) anlamı vardır. Kısaca Köke bağlı olmak ve bağlı kalmak, oturmak, kök salmak, yerini sağlamlaştırmak ve böylece sükûna ermek demek iken; bütün bunların tersi ise yersiz yurtsuz olmak, kökünden kesilmek, köksüzleşmek demektir. Köksüzleşmenin doğal bir sonucu ise zorunlu olarak “yer değiştirmek”, yani göç etmek demektir.

Köklere bağlı olmak ya da bağlı kalmak ile göç etmek bu bağlamda sürekli olarak birbirlerini dışlayan iki kavramdır. Bir ağacın meyve vermesinin temel şartı ağacın kökle yani görünmeyen toprak altıyla ilişkisini devam ettirmesidir. Kökünden çıkan bir ağaç maalesef varlığını devam ettiremez. Bu ilişkiyi insana uyguladığımızda tam bir ölümden bahsedemsek bile bir “solma”, “sararma”, “çürüme” veya “yerini beğenmemeden” bahsetmek pekâlâ mümkündür. Başarılı ve mutlu bir insanın mutlaka yerine getirmesi gereken ilk şart onun köküne bağlı olmasıdır. Burada köke bağlılık sadece mekânsal bir özellik olarak anlaşılmalıdır. Köke bağlı olmak aynı zamanda bir kültüre, bir değerler sistemine, bir dile ve bir geleneğe bağlı olmak demektir. Tam da bu noktada köküyle ilişkisi kesilip vatanından ya da yurdundan uzaklaşıp yurtsuz kalan göçmenlerin yaşadıkları halet-i ruhiye üzerinde durulması gereken ve her şeyden önce de anlaşılması gereken bir durumdur. Göç eden bir insan kendisini kendisi yapan bütün unsurları sarsılmış olan, bu değerler sistemini kök salmak istediği yeni bir vatan ya da yurttan nasıl filizlendireceğini veya bunu başarıp başaramayacağını tam olarak bilmeyen insandır. Bu bağlamda “göç etmek” basit bir biçimde mekânsal anlamda bir yerden başka bir yere intikal etmekten daha ziyade “köklerden koparılmış” birisinin yeni bir “kök” arama girişimidir ki bu belki de dünyada insanın başarabileceği en zor bir iş olarak karşımıza çıkmaktadır.

Kaynakça

Heidegger, Martin, Sein und Zeit, 18. Auflage, Tübingen 2001.

Heidegger, Martin, Vorträge und Aufsätze, Pfullingen 1954.

Heidegger, Hermann [Hrsg.], Martin Heidegger, Gesamtausgabe: 1. Abteilung, Veröffentlichte Schriften 1910–1976, Band 13, Aus der Erfahrung des Denkens. 2. Auflage. Stuttgart 2002, ss.156–157.

Heidegger, Martin „Bauen Wohnen Denken“. In: Vorträge und Aufsätze. Gesamtausgabe. Frankfurt a. M. 2000, ss. 145–164.

Hüppauf, Bernd „Heimat – die Wiederkehr eines verpönten Wortes. Ein

Populärmythos im Zeitalter der Globalisierung“. In: Heimat. Konturen und Konjunkturen eines umstrittenen Konzepts. Hrsg. von Gunther Gebhard, Oliver Geisler und Steffen Schröter. Bielefeld 2007, ss.109–144.

Joisten, Karen (2003). Philosophie der Heimat – Heimat der Philosophie. Berlin 2003.

Marten, Rainer (1980). Heideggers Heimat: Eine Philosophische Herausforderung. In: U. Guzzoni (Hrsg.), Nachdenken über Heidegger: Eine Bestandsaufnahme Hildesheim: Gerstenberg Verlag. S.136–159.

Nietzsche, Friedrich (1923). Jugendschriften: Dichtungen Dichtungen, Aufsätze, Vorträge, Aufzeichnungen und philologische Arbeiten, 1858-1868. München 1923,

Neef, Sonja [Hrsg.] An Board der Bauhaus: Zur Heimatlosigkeit der Moderne. Bielefeld 2009.

Soja, Edward. W., Postmodern Geographies. The Reassertion of Space in Critical Social Theory. London 1989.